

Citation:

C.B. van Haeringen, Levensbericht J.O.H. Jespersen, in:
Jaarboek, 1946-1947, Amsterdam, pp. 199-208

HERDENKING

VAN

OTTO JESPERSEN

(16 Juli 1860—30 April 1943)

Jens Otto Harry Jespersen werd op 16 Juli 1860 te Randers in Jutland geboren. Van zijn kinderjaren af stond het al vast, dat hij, evenals zijn vader, grootvader en overgrootvader rechten zou studeren. Inderdaad werd hij in 1877 als student in de rechten aan de Kopenhaagse universiteit ingeschreven. Hij vond echter op de duur in de juridische studie geen bevrediging, en in 1881 besloot hij in taalkundige richting te gaan: zijn examenvakken zouden zijn Frans en de overige Romaanse talen. De bekende Deense filoloog Madvig had het hem sterk afgeraden. En de oudere familieleden — zijn ouders waren al vroeg overleden — waren over Otto's omzwaai na vier jaren bitter weinig gesticht.

Van zijn universitaire leermeesters heeft Vilhelm Thomsen, als geleerde en als mens, wel het meest voor Jespersen betekend. Op zijn algemene geestelijke vorming had voorts Georg Brandes grote invloed.

In die taalkundige studiejaren vond Jespersen al tijd voor publicaties; juist op zijn 25ste verjaardag verscheen van zijn hand een leerboek voor het Engels, waarin hij nieuwe beginselen in toepassing bracht, o.a. fonetische transcriptie volgens een eigen systeem. Bij buitenlandse geleerden, o.a. van Viëtor en Sweet, ondervond hij voor dit werk meer waardering dan bij zijn landgenoten. Een buitenlandse relatie die hij door deze publicatie verwierf, was de franse foneticus Paul Passy, met wie Jespersen de stoot gaf tot de „Association Phonétique Internationale”.

Het was in die jaren dat in Duitsland, vooral aan de universiteit

te Leipzig, de z.g. Junggrammatiker een nieuwe koers in de historische taalwetenschap brachten door hun leer van de „klankwetten zonder uitzondering”. Otto Jespersen, die zijn leven lang afkerig is gebleven van starre regels en dogma's, kwam hiertegen in het geweer met een voordracht getiteld „over de klankwettenkwestie”. Hij gaat hier in tegen de mechanische opvatting van de klankwetten, die volkomen „blind” zouden werken, en wijst op factoren die de strenge regelmaat verstoren, zoals de frequentie van een woord en in verband daarmee de gemakkelijke verstaanbaarheid, het streven om voor de betekenis belangrijke klank-elementen te bewaren e.a., die we in Jespersens latere werken herhaaldelijk, breder uitgewerkt en dieper gefundeerd, terugvinden.

Hoewel de hevige strijd over de klankwetten thans bekoeld is, blijft Jespersens „very first linguistic paper”, zoals hij het later met rechtmatige trots noemt, altijd fris en lezenswaard, en de auteur heeft het terecht een herdruk (met toevoegsels) waard gekeurd in de *Phonetische Grundfragen* (1904) en in *Linguistica* (1933).

In hetzelfde jaar 1886 werd Jespersen voor enkele uren leraar in Frans aan een particuliere school te Kopenhagen. En in 1887, toen hij al tien jaar student was, legde hij met de hoogste onderscheiding het afsluitend universitair examen af, met Frans als hoofdvak. Daarop volgde een verblijf van een jaar in het buitenland, eerst in Engeland, daarna in Duitsland. Gedurende deze studiereis kreeg zijn studie een bepaald maatschappelijk doel na een brief van Thomsen, die hem aanspoorde zich op Engels te concentreren, aangezien er binnen enige jaren een vacature voor Engelse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Kopenhagen te wachten was.

Na dit jaar verlof begon de onderwijstaak opnieuw, en nu aan twee scholen. De fonetiek van de moedertaal, waarmee hij zich in zijn studententijd al veel had beziggehouden, hield intussen zijn aandacht: in samenwerking met Dahlerup verscheen de *Kortfattet dansk lydlære*.

Op 12 Mei 1891 verwierf Jespersen de doctorstitel met zijn boek *Fremskridt i sproget, studier om engelske kasus*, dat in de engelse omwerking *Progress in Language* overal de aandacht heeft getrokken en verscheiden malen herdrukt is. In de eerste helft van de 19e eeuw en nog later was de opvatting algemeen dat de moderne talen in hun soberheid van vormen een staat van verval en achteruitgang te zien geven tegenover de vormenweelde die men aantreft hoe langer hoe rijker, naarmate men verder in de geschiedenis van de indogermaanse talen teruggaat. Daartegenover verdedigt Jespersen de stelling dat de versobering van de moderne talen juist een vooruitgang betekent, dat het moderne Engels een veel gerieflijker en practischer middel tot uitdrukking is dan b.v. het klassieke Grieks. Deze optimistische beschouwing omtrent de taalontwikkeling hangt samen met de evolutionistische theorieën van Darwin en Spencer, waarmee Jespersen in aanraking was gekomen gedurende het jaar van filosofische propaedeuse, dat aan de vakstudie voorafging. Nog in 1941 houdt hij in zijn *Efficiency in Linguistic Change* aan deze beschouwing vast, al erkent hij daarin dat hij in zijn jeugd wat heel sterk onder de bekoering van de evolutie-theorie was geraakt.

Na zijn „doktordisputats” werd Jespersen privaatchoort en in 1893 professor in Engelse taal- en letterkunde te Kopenhagen. De eerste jaren bleef hij zich intens bezighouden met fonetiek. Tussen 1897 en '99 verscheen de grote Deense *Fonetik* in drie afleveringen. In deze vorm is het boek nooit herdrukt, wel zijn de gedachten eruit toegepast op een kleiner fonetisch handboek voor het Deens, *Modersmålets fonetik*. Het grote boek is in het Duits omgewerkt onder de titel *Lehrbuch der Phonetik*, waarbij de algemene beginselen zijn ondergebracht in een afzonderlijk deel, de *Phonetische Grundfragen*. De *Fonetik* is een helder boek, levendig door de aardige waarnemingen uit gesproken taal, oorspronkelijk en betrouwbaar. In de Duitse bewerking is het jarenlang de beste inleiding tot de fonetische studie van de Europese cultuurtalen geweest. Het minst navolging in Jespersens boek

heeft wel gevonden zijn z.g. analfabetische systeem van klank-aanduiding, waarmee de auteur zelf hoog wegliep. Dat analfabetische systeem is een van de niet zeldzame uitingen die we in Jespersens werk aantreffen van een exacte, min of meer geometrische systematiek. Maar de steeds metende en tellende instrumentale fonetiek heeft hem nooit kunnen bekoren. Hij vond de „folterkamer” van Abbé Rousselot niet alleen griezellig, maar stond ook enigszins wantrouwend tegen de resultaten van het experimenteel onderzoek dat, naar Jespersen vreesde, zijn proefpersonen forceert.

De geboorte van een zoon — Jespersen was in 1897 gehuwd — deed bij een taalwaarnemer als de vader was, vanzelf belangstelling ontstaan voor de wordende taal van het kind. Hij hield volksuniversiteitsvoordrachten over dit onderwerp, die veel belangstelling oogstten en hem een uitgebreid materiaal bezorgden van aantekeningen door andere ouders gemaakt. Uit deze eigen en vreemde verzamelingen is een boek voortgekomen over de kindertaal onder de enigszins zonderlinge titel *Nutidssprog hos børn og voksne* (1916).

Het universitaire onderwijs in Engels leidde tot verdere publicaties over deze taal. In 1904 verscheen voor het eerst het meermalen herdrukte *Growth and Structure of the English Language*, waarin Jespersen met meesterhand de grote lijnen van de geschiedenis en het tegenwoordige beeld van het Engels trekt, steeds de taalgeschiedenis in verband brengend met de politieke en cultuurgeschiedenis.

In 1909 verscheen het eerste deel van de grote *Modern English Grammar on Historical Principles*, dat de ontwikkeling van het Engelse klankstelsel beschrijft van het Middelenegels af tot de moderne tijd toe. Deze historische klankleer was nieuw van opzet doordat de auteur steeds het hele klanksysteem in het oog houdt. Er is datzelfde streven om de klanken van een taal als een samenhangend geheel te zien, waarop de z.g. fonologische school sedert ± 1930 zozeer de nadruk heeft gelegd.

De volgende delen van dit zijn grootste werk zijn met vrij grote tussenruimten gevolgd.

Inmiddels bleef Jespersens belangstelling voor algemeen-taalkundige vragen onverzwakt, en in verschillende verspreide publicaties gaf hij daarvan blijk. In 1922 verscheen het boek dat in zekere zin de neerslag mag heten van veertig jaar denken en verzamelen, n.l. *Language, its Nature, Development and Origin*. Veel hierin is niet nieuw voor wie Jespersens oudere werk kent; herhaaldelijk treft men bekende gedachten en redeneringen aan. Maar veel oude dingen staan hier in nieuwe omgeving en worden gesteund door nieuw materiaal.

Aan de vorm van het boek is te zien dat het voor een groot deel verbeterde reproductie is van vroegere geschriften: de synthese die de titel doet verwachten, is niet gelukt. De band die de onderdelen moet samenbinden, is deze: de auteur wil volgens het voorbericht geven een taalkundige biografie of biologie van het sprekend individu. Maar *Language* is meer een verzameling van hoofdstukken over de taal en de ontwikkeling daarvan, dan de geregelde en systematische biografie die het voorbericht belooft.

Is dan de compositie minder geslaagd, aan de inhoud van het boek doet het geen schade. Die inhoud enigszins weer te geven valt buiten het bestek van deze herdenking. Ik noem enkele punten er uit, die nog niet ter sprake zijn geweest. In Book II tracht de auteur na te gaan, bij welke klankveranderingen men denken kan aan invloed van de jonge kinderen; Book III brengt o.a. een bespreking van de „substraat”-theorie, die klankveranderingen verklaren wil uit volksmenging, waarbij een militair of cultureel superieur volk zijn taal opdrong aan een ander, dat numeriek sterker was. Het laatste legde dan zijn oude articulatiegewoonten niet af, en de nieuwe taal werd gewijzigd naar de eigenaardigheden van het overwonnen volk. Op deze wijze is het Frans wel verklaard als Latijn in keltische mond vervormd, en de germaanse klankverschuiving op rekening gesteld van een niet-

indogermaanse „oerbevolking” van het latere germaanse gebied. Het is te verwachten dat zulke hypothesen, die het bekende uit het minder bekende of onbekende trachten te verklaren, bij Jespersen weinig instemming vinden.

Een merkwaardige mening van Jespersen, die ook al in vroegere publicaties over het Engels was geuit, is deze, dat het gestemd blijven van *b*, *d* en *g* aan het wordeinde in het Engels daaruit te verklaren zou zijn dat er zoveel woordparen voorkomen waarin de stemloze tegenover de stemhebbende eindconsonant het enige onderscheidingssteken is (*cab-cap*, *bad-bat*, *frog-frock* e.d.). De natuurlijke neiging tot het stemloos maken van eindconsonanten zou dus door een soort prophylaxis tegen homoniemen zijn tegengewerkt. Een redenering die voor de aanhangers van de „blinde” klankwetten een grove ketterij is. Zonder die ketterij op zichzelf te vrezen, moet de onbevooroordeelde beschouwer wel opmerken dat het Engels met zijn overvloed aan homoniemen niet de meest geschikte taal is om deze prophylaxis aan te demonstreren. De eerlijkheid gebiedt hier toe te voegen dat Jespersen in Deel I van zijn *Mod. Engl. Gr.* steeds de homoniemen bijeenzet die tengevolge van een klankverandering zijn ontstaan: hij erkent dus dat niet altijd een klanktendentie te stuiten is door het gevaar voor homoniemen.

Een tweede groot werk, dat kort op *Language* volgde, is *Philosophy of Grammar*, dat naar Jespersens eigen latere getuigenis beter had kunnen heten *The Theory of Grammar*. Ook hierin vinden we veel terug dat Jespersen al eerder in gedeelten had gepubliceerd. Evenmin als *Language* kan *Philosophy* hier zelfs maar beknopt worden gerefereerd. Alleen zij vermeld Jespersens uiteenzetting over de drie rangen. In de verbinding *a furiously barking dog* drukt *dog* het hoofdbegrip uit, is het primaire woord, *hot* het secundaire en *furiously* het tertiaire. Dezelfde rangorde merkt men op in *the dog barks furiously*, maar er is toch ook een kenmerkend verschil. Verbindingen van de eerste soort nu duidt Jespersen aan met de naam

junctie, de tweede met nexus. Secundaire woorden in een junctie en een nexus heten achtereenvolgens adjunct en adnex. Voor tertiaire woorden kan in beide gevallen de term subjunct dienen.

Jespersen onderwerpt in dit boek allerlei grammatische termen en begrippen aan kritiek, en introduceert enkele, deels gewaagde nieuwigheden. Een later, korter werk heet *The System of Grammar*, en in 1937 kwam de enigszins schematisch skeletachtig aandoende *Analytic Syntax*.

Jespersen was van mening dat een hoogleraar niet na zijn 65e jaar in functie moest blijven: het risico van geestelijke aftakeling tussen de 65 en 70 mochten de studenten en de professor zelf niet iopen. Lang voordat hijzelf zover was, heeft hij eens in het dagblad *Politiken* mededeling gedaan van een plechtige belofte die hij zijn vrouw had afgedwongen, nl. dat ze hem zou doodschieten als hij, eenmaal 65 jaar geworden, niet zijn ontslag zou nemen. Mevrouw Jespersen heeft geen vuurwapen op haar man hoeven te richten. Jespersen is op zijn 65e jaar afgetreden, hoewel zijn studenten hem instantelijk hadden verzocht aan te blijven.

In zijn geval was inderdaad de voorzorgsmaatregel overbodig: Jespersen heeft na zijn afscheid als hoogleraar nog jaren in het volle bezit van zijn geestelijke vermogens kunnen doorwerken. Wel is hij ernstig ziek geweest in 1930, juist in het jaar waarin hij, ter gelegenheid van zijn 70e verjaardag, met een internationale feestbundel gehuldigd werd. Maar van deze diepe inzinking is hij toch langzamerhand weer opgekomen, zodat hij aan de linguïstencongressen te Genève van 1931, te Rome van 1933 kon deelnemen, terwijl dat van 1936 te Kopenhagen onder zijn voorzitterschap stond.

Zijn laatste levensjaren, van April 1934 tot zijn dood op 30 April 1943 woonde Jespersen in de mooie villa Lundehave bij Elseneur, die door de eigenaar bij testamentaire beschikking bestemd was tot woning voor een Deens geleerde. Jespersen was de eerste bewoner.

Wie het een en ander heeft gelezen van wat Jespersen in zijn lange leven heeft tot stand gebracht, die heeft de herinnering behouden van aangename, onderhoudende lectuur. Jespersen kon over moeilijke onderwerpen schrijven in een aantrekkelijke, gemakkelijk leesbare vorm. Zware lectuur is eigenlijk alleen de *Articulations of Speech Sounds* van zijn jonge jaren, en *Analytic Syntax* van zijn ouderdom. Van zijn meeste werken geldt wat recensenten er meer dan eens van gezegd hebben: ze „read like a novel”. Hij kan zich een luchtige schrijftrant veroorloven, omdat hij geen magere inhoud met zware termen of brede literatuur-overzichten hoefde aan te dikken. Vertoon van geleerdheid had hij niet nodig. Zijn luchtigheid liep geen gevaar voor vluchtigheid te worden aangezien.

Jespersens aantrekkelijkheid als wetenschappelijk auteur berust voor een belangrijk deel hierop dat hij liever sprekende, levendige, vaak anecdotische voorbeelden geeft dan abstracte beschouwingen of strenge definities. Dat hangt samen met een andere eigenschap, die al zijn werken kenmerkt, zijn „matter-of-factness”, zijn neiging tot het concrete en controleerbare. Vandaar dat zoveel, ook in zijn algemeen-theoretische werken, berust op waarneming van levende taal. Met etymologiseren, dat juist in de decennien van Jespersens opkomst zo zeer in zwang was, en waarbij men zo gauw in vage vermoedens wegglijdt, heeft hij zich weinig afgegeven. Positivist van aanleg als hij was, heeft hij zich nooit aan stoute praehistorische hypotheses gewaagd — met uitzondering alleen van zijn theorie over de oorsprong van de taal: het eerste spreken zou iets als gezang geweest zijn, onbewuste uiting in de eerste plaats van liefdegevoelens, dan ook van andere emoties.

Die „matter-of-factness” kon soms tot nuchterheid naderen. Filosoof is Jespersen allermint geweest, en tegenover de taal-filosofie van de laatste tijd stond hij afwijzend. Waardering had hij alleen voor de fonologie, en ook daar niet zonder kritiek. „Veel van wat er in de laatste jaren aan algemene taaltheorie is uitgekomen”, erkent hij volmondig in zijn autobiografie van 1938,

„glijdt langs me heen als ik het lees, als iets dat me maar verwonderlijk weinig leert over het taallevens waarvan ik getracht heb iets te begrijpen. Onvruchtbare, ten dele buiten alle werkelijkheid omgaande („virkelighedsfjærne”) speculaties”.

Een krasse uitspraak, waarop we niet mogen reageren met een vergevensgezind schouderophalen tegenover de oude positivist van de vorige eeuw, die de meer synthetisch en speculatief aangelegde jongeren niet begreep. Daarvoor is die oude man te eminent geweest en te fris gebleven tot zijn hoge ouderdom toe. Een uitspraak die we hebben te eerbiedigen van iemand, wiens concrete praktische aanleg tot abstracte bespiegeling niet geneigd was.

Practisch van aanleg is Jespersen ook geweest in deze zin dat hij buiten de studeerkamer de wetenschap in praktijk wilde brengen. Met kracht heeft hij geijverd voor hervorming van het schoolonderwijs in vreemde talen, en zijn invloed is in en buiten zijn vaderland groot geweest.

Als toegepaste wetenschap mogen wij ook beschouwen het construeren van een kunsttaal voor internationaal gebruik. Veel taalgeleerden achtten die pogingen onvruchtbaar, sommige sloegen ze met een zekere welwillende belangstelling gade. Jespersen echter heeft sedert het begin van de 20e eeuw eraan meegewerkt om tot een zo praktisch mogelijke hulptaal te geraken en het gebruik daarvan te bevorderen. Tot 1914, toen de eerste wereldoorlog het internationaal contact verbrak, voelde hij het meest voor Ido, een verbeterde vorm van Esperanto. Na de wereldoorlog, toen de Idisten en de Esperantisten niet tot overeenstemming konden komen, heeft hij zelf een nieuwe hulptaal uitgedacht, die hij Novial doopte. In zijn boek *An International Language* van 1928 zette hij de theoretische grondslag ervan uiteen. Of het construeren van een wereldhulptaal wel ooit meer zal worden dan een interessante wetenschappelijke sport? De afloop van de tweede wereldoorlog, die de internationale positie van het Engels nog weer zeer heeft versterkt, geeft aan het En-

gels een voorsprong, die de concurrentie wel heel moeilijk moet maken ook voor de meest efficiënte kunsttaal. Zo staat het te vrezzen dat Jespersens Novial de naam van zijn maker niet in wijde kringen bekend zal doen blijven.

Maar wel zal zijn naam lang voortleven door zijn eigenlijk taalwetenschappelijk werk, vooral dat van algemene strekking, om het grote belang voor ieder die zich met taalstudie, op welk gebied ook, bezighoudt. Groot is het getal van degenen die van Jespersen geleerd hebben en nog zullen leren. Er zijn bladzijden in zijn werk die onmiddellijk overtuigen; ook wel bladzijden die tot tegenspraak prikkelen; maar geen die onverrichter zake langs de lezer heengaan. Men leest van Jespersen niets zonder vrucht. Het kleine Denemarken, dat zo veel grote taalgeleerden heeft voortgebracht, mag met recht roem dragen op deze onafhankelijke, oorspronkelijke figuur van internationale betekenis. En onze Akademie heeft zichzelf geëerd, toen zij Jespersen eerde met een buitenlands lidmaatschap.

C. B. VAN HAERINGEN.